

HERINTRODUCTIE EN HERSTELBEHEER VAN ORCHIDEEËN IN DRENTHÉ

Hans DEKKER

Samenvatting

De auteur geeft voorbeelden van beheer gericht op (her)introductie of herstel van orchideeënpopulaties in de provincie Drenthe. Toegepaste methoden voor (her)introductie zijn overplanten, zaaien en uitstrooien van hooi dat afkomstig is van terreinen waar orchideeën voorkomen. Maatregelen als maaien, afvoeren van maaisel, plaggen, verwijderen van opslag en begrazen dragen bij aan herstel en groei van bestaande populaties en ook wel aan vestiging van nieuwe soorten. De ervaringen hiermee zijn van belang voor instanties die natuurterreinen beheren. Ook (amateur) veldbiologen kunnen daarbij een belangrijke rol spelen.

Summary

The author gives examples of management aimed at the (re)introduction or recovery of orchid populations in the province of Drenthe (The Netherlands). Methods applied for (re)introduction are transplanting, sowing and scattering of hay originating from grounds where orchids are living. Measures such as mowing, followed by removal of mowed material, removal of competing vegetation or of topsoil and introducing cattle grazing contribute to the recovery and growth of existing populations as well as to the settlement of new species. Experiences with these strategies are significant for regulating bodies managing natural habitats. Field biologists (including amateurs) may play an important role in this.

Zusammenfassung

Der Autor gibt Beispiele von Pflegemaßnahmen zur Wiederansiedlung oder Gesundung von Orchideenpopulationen in der niederländischen Provinz Drenthe. Angewandte Methoden für die Wiederansiedlung sind Umpflanzen, Säen und Ausstreuen von Heu, das von Orchideenstandorten stammt. Maßnahmen wie Mähen, Entfernen von organischem Abfall nach dem Mähen, Entfernung der obersten Bodenschicht und von Aufwuchs von Sträuchern usw. und Beweidung sind der Wiederherstellung und dem Wuchs von bestimmten Populationen förderlich und dienen auch der Ansiedlung neuer Arten. Die Erfahrungen hiermit sind wichtig für Organisationen, die Naturschutzgebiete verwalten. Auch (Amateur-) Feldbiologen können dabei eine wichtige Rolle spielen.

In Drenthe werken Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Stichting Het Drentse Landschap hard aan het herstel van natuurterreinen. Daarnaast zijn er ook allerlei initiatieven van andere partijen, zoals Landschapsbeheer Drenthe, gemeenten, waterschappen, het Ministerie van

Defensie en particulieren, die er toe leiden dat bestaande populaties van orchideeën in stand blijven of kunnen groeien, en dat zich populaties op nieuwe plekken kunnen vestigen. In de afgelopen tien jaar hebben we in Drenthe aardig wat nieuwe ervaringen opgedaan met herstel van natuurterreinen en de reacties daarop van orchideeënpopulaties. Daarnaast zijn er ook een paar pogingen geweest om orchideeën opnieuw te vestigen door middel van het uitplanten van jonge en volwassen planten, het zaaien van zaad of het uitstrooien van hooi met zaden. In dit korte artikel zal ik enige voorbeelden geven van zowel herstel als nieuwe vestiging van orchideeën.

Overplanting met prima resultaat

Een van de oudste voorbeelden in Drenthe van grootschalige aanleg van een natuurterrein waarbij direct orchideeën zijn ingebracht, is het terrein van de psychiatrische inrichting Hendrik van Boeijenoord in Assen. Hier werden in de tachtiger jaren van de vorige eeuw plannen gemaakt voor een nieuw park. Anders dan gebruikelijk moest in dit geval de natuur voorop staan om de interactie tussen bewoners en natuur zo groot mogelijk te maken. Daarom werden er adviezen ingewonnen bij het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), waarna een definitief plan werd opgesteld. Hiervoor werden er flauwe glooiingen in de lemige bodem aangelegd evenals enkele vijvers met afwisselende, zo natuurlijk mogelijke oevers. Toevallig kwamen er bij de aanleg van een schietterrein van het Ministerie van Defensie in de Lauwersmeerpolder grote hoeveelheden beschermde planten vrij, waaronder drie soorten orchideeën. Deze planten werden met vergunning in het kader van de Natuurbeschermingswet beschikbaar gesteld aan heemtuinen en natuurontwikkelingsprojecten. Landschapsbeheer Drenthe plantte de polletjes uit.

Nu, meer dan 10 jaar later, is het terrein een lust voor het oog. Van de ongeveer 100 polletjes met orchideeën zijn grote populaties gegroeid van *Dactylorhiza incarnata*, *D. praetermissa* subsp. *praetermissa*, *D. praetermissa* subsp. *junialis* en *Epipactis palustris*. Een paar jaar na het begin zijn ook enkele exemplaren geplant van *Dactylorhiza majalis* die afkomstig waren uit een door de politie in beslag genomen partij (10 ex.). Ook deze planten doen het goed en zijn uitgegroeid tot een populatie van zo'n 400 planten. Daarnaast heeft *Arnica montana* zich spontaan gevestigd, evenals vele andere zeldzame soorten.

Foto's pagina 41:

Boven: Vestiging van *Dactylorhiza maculata* na afgraven van met meststoffen vervuilde bovengrond in het Holtveen (Kralo), mei 1998

Onder: In het Leggelderveld heeft *Dactylorhiza maculata* subsp. *elodes* zich door goed beheer kunnen handhaven, juni 2002

Foto's: Hans Dekker

In een ander gebied, boven op de Hondsrug, heeft een particulier al meer dan 25 jaar ervaring met overplanting en zaaien. De eerste planten van *Dactylorhiza maculata* kwamen uit een berm die vanwege een ruilverkaveling moest verdwijnen. De heer Van Hemmen maakte het vijf hectare grote terrein geschikt door ondiepe laagtes uit te graven, de drainage te verwijderen en door het aanbrengen van beplantingen langs de randen van het gebied. *Dactylorhiza maculata* breidde zich na een aanvankelijk aarzelend begin zeer snel uit tot duizenden bloeiende exemplaren per jaar. Later kwamen er door middel van overplanting ook exemplaren van andere soorten bij, waardoor dit terrein een van de orchideeënrijkste van ons land is geworden. Echter, niet alleen orchideeën doen het hier goed. Tal van zeldzame planten- en diersoorten doen het hier uitstekend. Reden voor de provinciale overheid om de gronden rond dit gebied aan te wijzen als potentieel reservaatgebied. Hierdoor kunnen deze gronden met subsidie aangekocht worden en daarna toegevoegd aan het natuurgebied.

Overplanting niet altijd succesvol

In Hoogeveen heeft de gemeente in het begin van de jaren negentig een oude beekloop – onderdeel van het beekdal van het Oude Diep (zie artikel over het Oude Diep elders in dit nummer) – hersteld in een klein terrein achter de gevangenis Grittenborg. Tevens zijn wat glooiingen aangelegd, bosjes aangeplant en graslandjes ontwikkeld. Orchideeën bleven echter weg. Daarom zijn er enkele planten (*Dactylorhiza maculata*, *D. praetermissa* en *D. majalis*) uitgeplant die afkomstig waren van een particulier bij Gasselte. Helaas was het resultaat minimaal. Slechts enkele planten hebben de ingreep overleefd. Planten die als een protocorm met slechts een blaadje zijn geplant hebben het geen van alle overleefd. Daarbij moet ik aantekenen dat het terrein de laatste drie jaren veel natter is geworden (natte winters), waardoor de meeste planten mogelijk zijn verrot.

Het terrein ligt in het beekdal van het Oude Diep. Dit deel stond tot in de vijftiger jaren bekend om zijn grote aantallen *Orchis morio*. Daarom zijn er hier ook pogingen ondernomen om deze soort terug te brengen. In totaal zijn er tien planten uitgeplant. In het daarop volgende jaar kwamen er twee tot bloei en was er nog een rozet te vinden. In het jaar daarna was er nog één bloeiende plant. Daarna zijn er geen planten meer gevonden. Ook dit deel is helaas een stuk natter geworden, waardoor de conclusie gerechtvaardigd is dat de planten op een te nat stuk grond zijn uitgeplant. Tevens is bekend dat *Orchis morio* bij herintroductie een lastige klant is.

Toch is er nog een lichtpuntje over dit terrein te melden. In 2000 vond ik tot mijn stomme verbazing een exemplaar *Dactylorhiza majalis* op een totaal andere plaats dan waar er enige jaren daarvoor planten waren uitgezet. In 2001 bloeiden er zelfs vier exemplaren. Tevens vonden we er nog twee van *Dactylorhiza praetermissa*. Met andere woorden, ook op eigen kracht komen orchideeën terug als de juiste omstandigheden daarvoor zijn gecreëerd. Geduld is dan ook een schone zaak!

Natuurontwikkeling met behulp van hooi

Elders in Hoogeveen heeft de gemeente de oevers van enkele vijvers in een nieuwbouwwijk aangepast. De strakke taluds en beschoeiingen werden vervangen door flauwe oevers en er ontstond zo veel variatie in hellingshoek en kantlijn. Om sneller resultaat te oogsten is er na

de aanleg hooi uitgestrooid, afkomstig uit een reservaat van Staatsbosbeheer. Al snel vestigden zich orchideeën uit de zaden in dit hooi. De oevers zijn inmiddels niet van prachtig bloemrijk hooiland te onderscheiden.

Ook de orchideeën lieten zich niet onbetuigd. Binnen drie jaar vestigden zich *Dactylorhiza majalis*, *D. maculata* subsp. *maculata* en *D. praetermissa* subsp. *praetermissa*. Het jaarlijkse beheer bestaat uit maaïen en afvoeren in augustus. Helaas zijn enkele aanliggende huiseigenaren minder enthousiast en maaïen al stukjes ver voor de normale tijd (maart-mei). De 'ruigte' is hun niet netjes genoeg. Veel orchideeën worden daardoor tijdens de beginnen-de bloei gemaaid, waardoor zaadzetting uit blijft. Hier is nog heel wat zendingswerk te verrichten. Overigens nam de Algemene Inspectiedienst de zaak in onderzoek vanwege over-treding van de Natuurbeschermingswet. Inmiddels is de zaak afgerond. De bewoners hebben een waarschuwing gehad. Bovendien zijn er afspraken over maaidata gemaakt. De positieve gevolgen zijn duidelijk, zoals uit Tabel 1 blijkt.

Tabel 1. Totaal aantal na maaïen overgebleven bloeiende planten langs vijvers in westelijk Hooiveen in 2001, 2002 en 2003

Soort	2001	2002	2003
<i>Dactylorhiza maculata</i>	103	205	177
<i>Dactylorhiza majalis</i>	35	66	56
<i>Dactylorhiza praetermissa</i>	37	27	95

Ook elders is de 'hooimethode' toegepast. In een beekdalreservaat van de Stichting Het Drentse Landschap in de omgeving van Wijster is enkele jaren geleden de met meststoffen vervuilde bouwvoor (bovenste laag grond die regelmatig geploegd of beweïd is) verwijderd. Daarna is er hooi uit een schraal hooiland uitgestrooid. Binnen vijf jaar daarna bloeiden er in 2001 minimaal 19 exemplaren van *Dactylorhiza maculata* en één van *D. praetermissa* subsp. *junialis*. Ook bij nieuwe bermen in landinrichtingsgebied wordt deze methode toegepast om sneller begroeide bermen te krijgen als bescherming tegen het wegspoelen van grond. Tevens proberen de inrichters op deze wijze de natuurwaarde op te krikken.

Zaaïen, ook een methode

In een natuurgebied in midden-Drenthe, bestaande uit heide en vennen, is *Dactylorhiza maculata* reeds lang verdwenen. In een particulier natuurontwikkelingsgebied op 500 meter afstand van het heidegebied bloeiden echter al geruime tijd grote aantallen van deze soort.

Foto's pagina 44:

Boven: Op het terrein van de inrichting Van Boeijenoord (Assen) is het overplanten van orchideeën zeer goed geslaagd, mei 2000

Onder: In Hooiveen blijkt uitleggen van hooi langs de vijver, gevolgd door maaïen en afvoeren, succesvol bij de vestiging van orchideeën, juni 2001

Foto's: Hans Dekker

Toch vond geen vestiging plaats vanuit dit gebied in het heideterrein, hoewel dat gunstig op de overheersende windrichting ligt. Ook zijn de abiotische omstandigheden in orde. De eigenaar van het natuurontwikkelingsgebiedje heeft in het midden van de negentiger jaren wat zaad van *Dactylorhiza maculata* uitgestrooid in een schrale berm in het heidegebied. Al in 1998 bloeide het eerste exemplaar. In 2000 waren het er al 15 en een jaar later 20 exemplaren. Aangemoedigd door dit resultaat zijn er ook zaden uitgezaaid in een natuurontwikkelingsgebied, waar de bouwvoor al in het begin van de negentiger jaren is verwijderd. In 2001 bloeiden daar de eerste exemplaren van *Dactylorhiza maculata*. Overigens is uitzaaïen uiteraard alleen te overwegen als de eigenaar/beheerder daar prijs op stelt.

Goed beheer is het halve werk

Zaaien, planten en hooi uitstrooien zijn natuurlijk lapmiddelen in onze versnipperde en in kwaliteit aangetaste natuurgebieden. Waar mogelijk moeten we door middel van goed beheer de bestaande populaties behouden en ontwikkelen en nieuwe vestigingen mogelijk maken. Daarom is er in Drenthe op tal van plaatsen weer een begin gemaakt met kleinschalig beheer van heideterreinen en heischrale graslanden. Tabel 2 vermeldt enkele resultaten. Het zijn slechts enkele van de goede resultaten die met geïntensiveerd beheer mogelijk zijn. Vooral maaien en afvoeren van verwaarloosde heidevelden en heischrale graslanden, eventueel

Tabel 2. Kleinschalige beheersprojecten en de resultaten daarvan			
Terrein	Eigenaar/beheerder	Middel	Resultaat
Oefenterrein Havelte	Defensie/ Landschapsbeheer	Maaien en afvoeren, plaggen, opslag verwijderen	Sterke toename <i>Dactylorhiza praetermissa</i> , <i>Epipactis palustris</i> en <i>E. helleborine</i> , stabilisatie <i>D. maculata</i>
Oefenterrein Balloo	Defensie/ Landschapsbeheer	Maaien en afvoeren	Sterke toename <i>Dactylorhiza maculata</i>
Oefenterrein Anloo	Defensie/ Landschapsbeheer	Maaien en afvoeren, plaggen	Vestiging <i>Dactylorhiza maculata</i>
Westerholt	Staatsbosbeheer	Maaien en afvoeren, deels grazen	Vestiging <i>Dactylorhiza maculata</i> en <i>Platanthera bifolia</i>
Oude Diep	Het Drentse Landschap	Plaggen talud en grasland	Vestiging <i>Dactylorhiza majalis</i>
Leggelderveld	Natuurmonumenten	Maaien en afvoeren, plaggen, deels grazen	Hervestiging van <i>Dactylorhiza maculata</i> subsp. <i>elodes</i>
Drentsche Aa	Staatsbosbeheer	Maaien en afvoeren, deels grazen	Vestiging en uitbreiding van <i>Dactylorhiza majalis</i> en <i>D. maculata</i>
Ruiner Aa	Waterschap Reest en Wieden	Maaien en afvoeren talud	Vestiging <i>Dactylorhiza maculata</i>

gecombineerd met plaggen en (zeer) extensieve begrazing blijkt zeer succesvol.
Uitgangspunten en lessen

Het behoud en verdere ontwikkeling van populaties van orchideeën is prioriteit nummer één. Toch kan er – zoals uit Tabel 2 blijkt – in bepaalde gevallen goed resultaat worden behaald met kunstmatig stichten of vergroten van populaties. Ook blijkt voorlopig dat het niet veel uitmaakt welke methode gekozen wordt: uitplanten, zaaïen of het uitspreiden van hooi. Veel belangrijker is dat de omstandigheden waarbij de herintroductie moet worden uitgevoerd goed zijn. Dat betekent onder meer dat:

- De hydrologische situatie blijvend goed is en dat er goed inzicht is in de stijghoogtes van het grond- en oppervlaktewater
- De voedselrijkdom van het substraat laag is
- Er inzicht is in de opbouw van de bodem
- Het op de ingreep volgende beheer gegarandeerd is
- Er geen inwaai van meststoffen mogelijk is, en – heel belangrijk –
- Alle partijen de neuzen dezelfde kant op hebben.

Herintroductie moet dus in geen geval plaatsvinden als de omstandigheden (nog) niet in orde zijn, hoe graag alle partijen dat ook willen. Teleurstelling zal dan het resultaat zijn.

Er zijn heel wat soorten waarvan de Nederlandse populatie mogelijk via herintroductie versterkt kan worden. Ik denk daarbij aan *Dactylorhiza maculata* subsp. *elodes*, *Orchis morio*, *Herminium monorchis* en mogelijk enige Zuid-Limburgse soorten. Ook kunnen lokaal minder algemene soorten worden teruggebracht zoals de *Platanthera*-soorten. Voorbereiding bij herintroductie is daarbij zeer belangrijk. Ook hierbij is – behalve het verkrijgen van goed uitgangsmateriaal (zaden, hooi en, in het geval van het uitzetten van planten, voldoende jonge planten van goede kwaliteit) – vroegtijdig overleg van het grootste belang. Daarbij zijn de eigenaar, onderzoekers (die het terrein monitoren) en het Nationaal Herbarium Nederland van belang. Deze laatste organisatie houdt de herintroducties bij om verwarring over spontane nieuwe vondsten te voorkomen.

Indien het project voorziet in het uitplanten van planten, is het zaak voldoende planten op te kweken van gecontroleerde herkomst. Het uitplanten van slechts enkele planten blijkt vaak niet zinvol, omdat een groot deel het loodje legt. Plant dus altijd zo veel mogelijk planten verspreid over de daarvoor geschikte delen van het terrein.

Het verzamelen van zaden voor het opkweken van planten dient pas na overleg met de eigenaar van het brongebied plaats te vinden om iedere zweem van geheimzinnigheid tegen te gaan. Vaak is het mogelijk om zaden van planten uit particuliere collecties of uit heemtuinen te verkrijgen. Er is een vergunning nodig van het Ministerie van LNV (Natuurbeschermingswet) indien er planten en zaden uit de natuur moeten worden genomen om deze vervolgens uit te zetten of verder te kweken. Openheid en overleg zijn dus van cruciaal belang bij het welslagen van herintroductieprojecten.

Het is aan te bevelen om op meer plaatsen ervaring op te doen met het herintroduceren van orchideeën door middel van zaaïen, hooiuitleg of planten. De VOV (Vereniging Orchideeën Vermeerdering) en de WEO kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Daarvoor dient er geïnventariseerd te worden welke terreinen er in aanmerking komen, om welke soorten het

gaat en wat er in die gevallen allemaal bij komt kijken. Aansluitend dient in overleg met alle betrokkenen (eigenaar, Ministerie van LNV, provincie, vrijwilligers, etcetera) een projectplan te worden opgesteld, zodat herintroductie zo planmatig mogelijk verloopt. Monitoring na uitvoering van het experiment is uitermate belangrijk. Pas dan zijn we in staat goede conclusies te trekken en toekomstige projecten beter voor te bereiden. En uiteraard is uitplanten of zaaien van soorten buiten hun natuurlijke verspreidingsgebied uit den boze!

Literatuur

Kreutz, C.A.J. en H. Dekker, 1999. De orchideeën van Nederland. Raalte/Landgraaf

H. Dekker
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen

Foto's pagina 48 (behorend bij het artikel op pag 5-10):

Boven: Het Oude Diep meandert weer in haar oude bedding, juni 2001.

Onder: De bloemrijke graslanden in het dal zijn volop in ontwikkeling, mei 2002

Foto's: Hans Dekker